

Notiser

Vad menar filosofer med "moralisk"?

Nr 4 1990 av *Filosofisk tidskrift* innehåller en artikel av Torbjörn Tännsjö, "Visst kan vi observera det goda!" och en replik på den av Lars Bergström. Tännsjö säger inledningsvis att Lars Bergström betvivlar hans tes (framförd i hans bok *Moral Realism*) att "vi kan observera intrinsikalt värde".

Själv är jag inte filosof, och jag har inte stött på termen "intrinsikalt värde" förrän i en artikel av Lars Gustafsson i Svenska Dagbladet den 12/8 1990. Förgäves har jag letat efter den i några uppslagsböcker, bl a i 1984 års upplaga av Marc-Wogaus *Filosofisk uppslagsbok*. (Där förklaras "intrinsic value", men jag kan inte se att den förklaringen passar in på Tännsjös användning av "intrinsikalt värde".) Emellertid har jag försökt att med hjälp av Tännsjös nämnda artikel få klarhet om vad termen betyder.

Jag har kommit fram till en gissning men är inte säker på att jag har gissat rätt. Att jag fortfarande är osäker beror främst på att Tännsjö tycks använda ordet "moralisk" på ett för mig—och förmodligen de flesta icke-filosofer—främmande sätt, t ex när han säger att vissa moraliska observationer av intrinsikalt värde bäst förklaras av moraliska fakta (s 40). Som exempel på *en sådan moralisk observation* tar han följande fall (s 40):

Kl 5 en morgon väcktes han av att hans treåriga dotter hoppade på hans mage. Därigenom utsattes han för en "upplevelse av intensivt lidande", och han "observerade" att denna upplevelse "var intrinsikalt dålig".

Är det inte ett åtminstone för icke-filosofer besynnerligt språkbruk att beteckna denna observation som moralisk? Tännsjö påstår inte att den gäller en moralisk norm, han påstår inte att dottern genom att hoppa på sin pappas mage bröt mot en sådan norm. Vad observationen gäller är enligt Tännsjö ett "intrinsikalt värde", och detta tycks utgöras av det negativa värde som han tillmäter sin upplevelse av lidande; han observerade att upplevelsen "var intrinsikalt dålig".

Den observation som Tännsjö talar om gäller alltså ett faktum som inte är i vanlig mening moralisk—inte har att göra med vad icke-filosofer vanligen kallar moral. Vad den gäller tycks vara vad man kan kalla ett mentalt faktum, nämligen att upplevelsen av lidande var obehaglig—"intrinsikalt dålig".

För mig och andra icke-filosofer med visst intresse för filosofiska frågor vore det intressant (och därmed kanske av positivt intrinsikalt värde?) att få veta, om Tännsjös sätt att använda orden "moral" och "moralisk" är allmänt accepterade bland filosofer av facket. Och för filosofiämnets anseende vore det troligen av värde att filosofer, när de skriver i dagstidningar, försökte skriva så att vi amatörer kunde förstå dem.

Harald Dickson

Tre volymer i Natur och Kulturs serie Klassiska filosofer har återutgivits med stöd av Erik och Gurli Hultengrens fond för filosofi. Det rör sig om valda skrifter av G W Leibniz, René Descartes och George Berkeley. Varje volym är försedd med register och med en längre inledning av Konrad Marc-Wogau. Två av dem har dessutom översatts av Marc-Wogau. Den tredje, av Berkeley, har översatts av Anna Sjöstedt. Det är mycket glädjande att dessa böcker nu är tillgängliga på den svenska bokmarknaden.

Författaren Lars Gustafsson har utan tvekan en skönlitterär begåvning, men hans förmåga att läsa innantill är inte särskilt väl utvecklad. Det visade sig bland annat i en kolumn i Svenska Dagbladet (den 28/3 1991) där han skriver: "Professor Lars Bergström säger t ex att socialismens misslyckande i denna världsdal inte bevisar att den är moraliskt underlägsen". Något sådant har Bergström inte sagt. Vad han däremot har sagt (i SvD den 13/3) är att kapitalismens seger över socialismen inte utgör ett bevis för *den nyliberala moralens* legitimitet. Detta är ju något helt annat! Kapitalism är inte detsamma som nyliberal moral. Och i de kapitalistiska länder som för närvarande är ekonomiskt framgångsrika finns det starka inslag av välfärdspolitik, vilket är just det som nyliberaler vänder sig mot.

Lars Gustafsson påstår också att Bergström anser att "den offentliga sektorn måste vara immun mot kritik". Även detta är alldeles fel. Var får Gustafsson allt ifrån? Tål han inte klimatet i Texas? Har någon cowboy skrämt vettet ur honom?

Apropå Bergströms beskrivning av den nyliberala moralen, så har även den Timbro närstående och i Linköping verksamme filosofen Ingemar Nordin haft kritiska synpunkter på denna (SvD 27/3). Nordin beskyller Bergström för att blanda ihop rättigheter och "civilmoral". Har han rätt?

Nyliberalerna anser att varje människa har rätt till liv, frihet och egendom, vilket i stort sett betyder att man får göra vad man vill, så länge man inte hindrar andra att göra vad dom vill.

Antag nu att din granne håller på att svälta ihjäl och att du utan större ansträngning eller kostnad skulle kunna rädda honom. Har du då någon moralisk skyldighet att göra det? Enligt vanlig moral är väl svaret ja, men enligt nyliberalismen tycks det vara nej. Ty enligt nyliberalismen får man som sagt göra vad man vill.

Det är här Nordins så kallade "civilmoral" kommer in. Han tycks mena att du har rätt att låta grannen svälta ihjäl, men att du ur civilmoralisk synpunkt ändå bör hjälpa honom.

Detta låter underligt. Om du ur moralisk synpunkt har rätt att låta grannen svälta, så kan du väl inte samtidigt ur (civil)moralisk synpunkt vara skyldig att hjälpa honom? Men när nyliberalerna säger att du har rätt att låta bli att hjälpa grannen, så menar de kanske bara att lagen tillåter ett sådant beteende. De rättigheter de talar om är kanske *juridiska* snarare än moraliska. Nordin menar exempelvis att man kan ha rätt att göra något som är moraliskt felaktigt, och han illustrerar detta med yttrandefriheten i Sverige, enligt vilken vi har (juridisk) rätt att säga saker som vi ur moralisk synpunkt inte bör säga.

Men med denna tolkning blir nyliberalismen uppenbart falsk, ty vi har ju faktiskt inte en juridisk rättighet att göra vad vi vill. Du har kanske en juridisk rätt att inte hjälpa grannen, men du har t ex inte juridisk rätt att skattefuska.

De rättigheter nyliberalerna talar om kan därför knappast vara juridiska. Men om de i stället är moraliska, så går Nordins ståndpunkt inte ihop. Om du har en *moralisk* rättighet att inte hjälpa din granne, så gör du dig inte skyldig till något moraliskt fel om du inte hjälper honom.

En rättighet är normalt en kombination av två saker, dels frånvaron av en skyldighet hos rättighetsinnehavaren, och dels en skyldighet hos någon annan. Att A har rätt till liv betyder t ex att A inte har någon skyldighet att ta livet av sig och dessutom att andra har en skyldighet att inte ta livet av A. Att du har en rättighet att inte hjälpa din granne betyder på liknande sätt att du inte har någon skyldighet att hjälpa honom, samt att andra har en skyldighet att inte tvinga dig att hjälpa honom

Men kanske är det så att en del nyliberaler egentligen inte alls talar om vilka juridiska eller moraliska rättigheter folk har, utan att de bara ger uttryck för en politisk uppfattning om *vilka juridiska rättigheter folk borde ha*. Kanske är det så Nordin bör tolkas. Han säger att poängen med de nyliberala rättigheterna är att de möjliggör ett samhälle där folk med olika moraluppfattningar kan leva sida vid sida. Man kan tycka att detta är möjligt även i t ex dagens Sverige, men vad Nordin främst tycks reagera mot är att skattepengar används för ändamål som ogillas eller betraktas som omoraliska av vissa medborgare. Att "leva sida vid sida" tycks för Nordin innebära att man skall slippa betala skatt (annat än till en stat med minimala funktioner).

Låt oss alltså anta att nyliberalismen går ut på att varje individ bör ha en juridisk rätt att göra vad han eller hon vill. Detta betyder i sin tur att det bör finnas en lagstiftning och en därmed förknippad sanktionsapparat, vars enda uppgift är att se till att folk får vara i fred och göra vad de vill. Det är detta som brukar kallas en "nattväktarstat". I verkliga livet är något sådant mycket sällsynt. Det som i mänsklighetens historia kommer närmast nyliberalernas ideal är väl den amerikanska vilda västern.

Tolkad på detta sätt är nyliberalismen alltså närmast en *politisk* målsättning. Denna målsättning kan i princip delas av personer med helt olika moraluppfattningar. En utilitarist kunde t ex hävda att en nattväktarstat bör inrättas som ett medel till att uppnå "största möjliga lycka till största möjliga antal". En etisk egoist som Ayn Rand finner det kanske förenligt med sina intressen att propagera för en nattväktarstat. En kontraktsteoretiker som John Rawls kunde kanske hävda att rationella personer, som inte vet något om sina speciella positioner i samhället, skulle kunna komma överens om att leva i en nattväktarstat. Och en anhängare av grundläggande moraliska rättigheter som Robert Nozick kan finna det troligt att en nattväktarstat är den enda stat som skulle kunna uppstå utan att några moraliska rättigheter kränks.

Men dessa motiveringar är mycket diskutabla. Många utilitarister, som t ex John Stuart Mill, skulle bestämt förneka att nattväktarstaten är det bästa medlet till allmän lycka. Den etiska egoismen skulle i många fall leda till att folk har en moralisk skyldighet att bekämpa nattväktarstaten (nämligen om de själva tjänar på det). Rawls själv anser att rationella personer inte skulle vilja leva i en nattväktarstat. Och även

Nozick har ju numera—i sin bok *The Examined Life*—övergivit den nyliberala ståndpunkten.

Frågan är alltså om, och i så fall hur, den nyliberala målsättningen om en nattvaktarstat kan motiveras. Här har Nordin ett alldeles eget bidrag att komma med. Enkelt uttryckt går det ut på att eftersom ingen kan veta vilken moral som är den riktiga, så bör samhället inrättas så att folk inte hindras att göra vad de vill så länge de inte hindrar andra att göra vad de vill.

Detta är inte övertygande. För det första är det inte självklart att ingen kan veta vilken moral som är den riktiga. Det är visserligen något som ofta påstås, särskilt kanske i Sverige och då av Hägerströms efterföljare, men det är ingalunda allmänt accepterat. Majoriteten av mänskligheten har nog motsatt åsikt. Men om vi, för det andra, inte kan veta vilken moral som är riktig, så kan vi inte heller veta om Nordins argument alls är relevant—eller för den delen om den nyliberala målsättningen är riktig. För det tredje, även om Nordins argument skulle vara relevant, så finns det andra relevanta argument som pekar i motsatt riktning. Ett sådant kunde vara att en nattvaktarstat i praktiken inte kan förväntas utgöra en garanti mot rättighetskränkningar. Betänk hur det brukade gå till i vilda västern!

Nordin antyder också ett annat argument för nattvaktarstaten, nämligen det som går tillbaka till John Locke och hans idéer om äganderätt. Nyliberaler tycks mena att man kränker folks äganderätt om man tvingar dem att betala skatt. Juridiskt sett gör man förstås inte det om lagen tillåter skatteindrivning. Det måste alltså vara frågan om en *moralisk* äganderätt. Men hur skall man veta vad folk äger i moralisk mening? Den centrala tanke som Nordin här ansluter sig till är följande: "Eftersom vi äger vårt arbete så äger vi de ting som vi använder den oägda materien för att skapa". Han tycker att detta antagande är fritt från ockulta trosföreställningar. Det kan nog ifrågasättas. Dessutom innehåller det ett logiskt felslut. Och för övrigt visar det ju inte heller att vi äger de pengar som vi betalar i skatt. Ty dessa pengar är ju inte ting som vi har använt den oägda materien för att skapa.

Göran Hermerén har publicerat en bok som heter *Art, Reason, and Tradition. On the role of rationality in interpretation and explanation of works of art*, Lund 1991 (Studier utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. Scripta Minora 1989-1990:2).

Göran Hermerén har vidare av Medicinska Forskningsrådet föreslagits som innehavare av en professur i medicinsk etik. Det fanns elva sökande till denna professur. Av de tre sakkunniga satte Knut Erik Tranøy Hermerén i första förslagsrummet, Martti Lindqvist satte Torbjörn Tännjö i första förslagsrummet, och Jan-Otto Ottoson avstod från att bedöma de sökandes filosofiska kompetens och hänvisade i detta avseende till sina medsakkunnigas bedömning! Ottoson, som är psykiater, uppfattade sin roll som "att värdera i vad mån de sökandes insatser har bidragit till att etiskt tänkande har fått inflytande i hälso- och sjukvård och medicinsk forskning", och på grund av denna värdering satte han Hermerén främst.

Många av oss har nog undrat hur en radio fungerar. Hur kan det komma sig att man kan höra i t ex Malmö vad någon säger i en mikrofon i Stockholm? En förklaring av

detta (som tycks härstamma från den amerikanske filosofen Max Black) ser ut så här: "Tänk dig att det ligger en stor katt utsträckt över södra Sverige, med huvudet i Malmö och svansen i Stockholm. Om man då trampar på svansen i Stockholm, så jamar huvudet i Malmö. Konstigare är det inte. Precis så fungerar radioförbindelser. Den enda skillnaden är att då finns det ingen katt".

Torbjörn Tännsjö (vem annars) har utgivit en ny bok: *Välja barn. Om fosterdiagnostik och selektiv abort*, 1991. Förlaget är Sesam, dvs RFSU:s förlag för sexualitet, samlevnad, samhälle.

I en av de flitigast använda läroböckerna i medicinsk etik, *Medicinsk etik och människosyn* (red Holsten Fagerberg, Liber 1986) framlägger Erwin Bishofberger följande morallära:

"En handling är moraliskt rätt, om den på sikt och i sin helhet inte är kontraproduktiv, d v s om den på sikt och i sin helhet inte undergräver eller förstör det värde som den åsyftar. Det räcker inte att handlandet kortfristig och partikulärt förverkligar detta" (s 22).

Detta är uppseendeväckande. Enligt Bishofsbergers moral tycks t o m Hitlers judeutrotning vara moraliskt rätt! Eller var Hitlers handlande kontraproduktivt? Var felet med Hitler att han inte långsiktigt lyckades ta kål på alla judar? Eller menar Bishofberger att "det värde som handlingen åsyftar" måste vara något gott? Kanske är han när allt kommer omkring utilitarist. Ibland verkar det så. Han skriver t ex följande:

"De konsekvensetiska normteorierna utgår från handlandets konsekvenser. Handlingen är inte redan i sig själv moraliskt kvalificerad, utan den får sin etiska kvalifikation av de (överblickbara) följdverkningar som den medför. Dessa teorier blir först acceptabla, när de avvisar satsen att det goda ändamålet helgar medlen.

Vår normteori utgår visserligen också från handlandets konsekvenser, men den övervinner motsatsen mellan de båda teorierna [dvs den konsekvensetiska och den pliktetiska]. Genom att den frågar efter följdverkningarna på sikt och i sin helhet bedömer den en kontraproduktiv handling som orätt "i sig": den är motsägelsefull i sig. Detta är då samtidigt en pliktetisk argumentationsfigur. Satsen att det goda ändamålet inte helgar medlen får här sin mening" (ss 33-4).

Utilitarismen (så som den normalt brukar uppfattas) tar ju, till skillnad från det Bishofberger kallar "konsekvensetik", hänsyn till en handling *totala* följdverkningar, dvs både på kort och lång sikt. Det tycks vara denna uppfattning som Bishofberger här ansluter sig till. Den argumentationsfigur som består i att han kallar sin uppfattning "pliktetisk" i stället för "konsekvensetisk" (i vanlig mening) är visserligen en smula förvirrande, men torde inte ändra något i sak.

Medarbetare i detta nummer av *Filosofisk tidskrift*: Ingmar Persson är docent i praktisk filosofi i Lund, Anders Tolland disputerade nyligen i teoretisk filosofi i Göteborg, Per Lindström är docent i teoretisk filosofi i Göteborg, Per Frostin är professor i teologi i Lund, Per Sandøe är forskningsstipendiat i Köpenhamn.